

УДК 930.85(477)Стус

Богатчук С.С.,

к.і.н., доцент кафедри історії України та філософії

Вінницького національного аграрного університету, ORCID: 0000-0003-0684-6106, svetabogatchuk@uktr.net

Україна, м. Вінниця

СПОГАДИ ОДНОДУМЦІВ ПРО В. СТУСА ЯК ПОЕТА ТА ГРОМАДЯНИНА

Стаття присвячена Василю Стусу – українському письменнику та правозахиснику 60-х – 80-х рр. ХХ ст. Відзначено, що Василь Стус представляє український культурний рух шістдесятників. Визначено, що В. Стус був репресований владою за свої погляди про збереження й розвиток української мови й культури. Його дівічі засудили на тривалий термін з перебуванням в таборах та засланні. Його поезія й проза були заборонені владними структурами, та друзі-однодумці зуміли зберегти його творчість та пам'ять про нього. За спогадами однодумців-сучасників можемо відтворити образ борця Стуса за національно-культурне відродження України.

Ключові слова: культурний рух, національне відродження, дисидентство, правозахисний рух, табори ГУЛАГУ.

*To не провина – мати гріх,
Ще успадкований од мавпи.
Гріх – не боротися за себе
і не випростувати себе.*

В. Стус

Постановка проблеми. Друга половина 50-х років ХХ ст. пов’язана з відносним послабленням тоталітарної системи в Радянському Союзі, відповідно, в Україні. Тому послідуючі кроки влади на подальшу русифікацію українського населення обурили представників української інтелігенції. Молода творча інтелігенція згуртувалася в боротьбі за національне визволення. Вперше піднімається це питання в праці І. Дзюби «Інтернаціоналізація чи русифікація», яка об’єднала українську інтелігенцію.

Ще зі студентських років він відчув ту силу протистояння проти русифікації на території Радянської України. Творчість Василя Стуса – це частина історії українського народу.

Мета статті. Висвітлення образу Василя Стуса через спогади його однодумців-сучасників, які добре знали українського поета, громадянина, борця за незалежність української мови й культури у створенні незалежної української держави.

Історіографія проблеми Вивчати життєвий та творчий шлях поета, громадянина В. Стуса можна завдячуючи спогадам його друзів, однодумців в боротьбі за країну долю українського народу.

Найкраще розкриває риси характеру Василя Стуса єврейський письменник-дисидент М.М. Хейфец під час його перебування у мордовських таборах [1].

Проаналізувати життєвий шлях та боротьбу за національно-культурне відродження українського народу Василя Стуса можна завдяки мемуарній літературі політв’язня В. Овсієнка [2], в яких він розкриває характер поета, його принципову позицію.

Важливим джерелом вивчення шістдесятництва та правозахисного руху в Україні є праця Г. Касьянова «Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років» (1995 року видання), в якій аналізується протистояння української інтелігенції тоталітарній системі, спроби національно-культурного відродження 60-х років і його придушення, формування опозиції режиму, полі-

тичні течії в дисидентському русі, репресії проти інакодумців [3].

Варто відзначити публікацію авторського колективу Донецького університету імені В. Стуса «Відлуння і наближення: науково-популярний нарис» [4], в якому характеризується і поет, і науковець, і громадянин, просто виняткова людина – Василь Стус.

Доволі цікавими є спогади Михайлини Коцюбинської (літературознавця) – упорядника першої виданої в Україні збірки поезій Василя Стуса «Дорога болю» та шести томів у дев’ятирічних книжках його творчої спадщини [5]. Після смерті Василя Стуса разом із його сином Дмитром взялася за доробок поета.

Книжка Дмитра Стуса «Василь Стус. Життя як творчість» є однією з найцікавіших робіт, присвячених біографії цієї великої людини, де життя Василя Стуса показано очима сина-свідка [6].

Не менш важливими є спогади й правозахисниці Оксани Мешко, яка пліч-о-пліч зі Стусом відновлювала діяльність Української Гельсінської Групи після численних арештів її засновників [7].

Також великий внесок у створенні образа українського поета і громадянина здійснили публікації про діяльність Української Гельсінської групи, у наукових додруках яких надається характеристика Українській Гельсінській Групі в 70–80-х рр. ХХ ст. та її основним учасникам [8, 9].

Виклад основного матеріалу. Представники молоді 60-х років ХХ ст. або, як їх назвали шістдесятниками, не думали про кар’єру та нормальні умови існування. Вони не підтримували повну русифікацію населення і намагалися вирватися з цього заїдеологізованого суспільства.

Українське шістдесятництво виділялося виразною національною домінантою, як назначає українська правозахисниця Михайлина Коцюбинська [5].

Василь Стус, навчаючись у Сталінському (Донецькому) державному педагогічному інституті за спеціальністю «Українська мова та література», цікавився не лише українською і світовою літературою, а й філософією, історією розвитку цивілізацій. Він багато працював в бібліотеці, опановуючи класику світової літератури. Ним пишалися викладачі, а друзі-однокурсники характеризували як людину завзяту до студентської

праці, національно сформовану, вольову [4, с.26-28].

В одному зі спогадів про Василя відзначається, що він одразу привертає увагу присутніх виразним бліднуватим обличчям, короткою чорною зачіскою, найбільше вражали темно-карі очі, тонкі губи та різко випнуте вперед підборіддя. А свої незвичні, складні для сприймання на слух вірші, читав лавинним голосом, як заклинання [4, с.54].

Працюючи вчителем української мови, Василь Стус обурювався реформою, що була направлена на русифікацію української школи та й України. Він написав листа Андрієві Малишко, в якому був нездоволений, що українська інтелігенція мовчки спостерігає, як русифікація поширюється Україною, і діти перестануть говорити мовою своїх батьків. Як можна з усім цим миритися? [10, с.6].

У жовтні 1963 року Стус переїздить до Києва та вступає в аспірантуру Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН УРСР, де знайомиться з Іваном Світличним, завдяки якому потрапляє у коло шістдесятників, ідеї яких дуже близькі йому.

У 1964 році Стус подає до видавництва «Молодь» поетичну збірку «Круговертъ». Водночас, затверджується тема його дисертації, над роботою якої він дуже багато працює, а також над ліричними та прозовими творами, перекладами, сценаріями [4, с.64].

28 липня 1962 р. було видано наказ КДБ СРСР «Про посилення боротьби органів державної безпеки з ворожими проявами антирадянських елементів». За цим наказом місцевим органам безпеки наказувалося слідкувати за молоддю та інтелігенцією, проводити агентурну та роз'яснювальну роботу серед студентів вищих та середніх навчальних закладів [11, с.6].

Цей період життя В. Стуса дуже емоційно, цікаво схарактеризувала Михайліна Коцюбинська. У своїх спогадах вона відзначає, що познайомилася з молодим аспірантом Стусом, працюючи в інституті літератури науковим працівником. Особливі її спогади про відпочинок влітку на річці Прип'ять, коли Стус представляв Нептуна у лататті, з вінком на голові, високий та величний. До того ж, він любив твори Бетховена й Баха, любив ходити до театру.

Близче вони почали спілкуватися після перегляду фільму Сергія Параджанова «Тіні забутих предків». Після повідомлення Івана Дзюби про арешти серед української інтелігенції люди почали вставати. Коли Чорновіл вигукнув: «Хто проти тиранії – встаньте!», і Стус піднявся та щось вигукував. А коли сів на місце, тремтів кожною своєю клітиною. На другий чи третій день його виключили з аспірантури. Тоді він влаштувався працювати кочегаром у Республіканському інституті садівництва у Феофанії. У нього вже тоді був хворий шлунок, і Коцюбинська зі Світланою Кириченко возили туди теплий супчик [5].

Зі спогадів Маргарити Довгань: «Вперше я запізналася з ним в Інституті літератури. Він мені писав відгук на книжку Бажана, потім ще були ділові й товариські зустрічі. Він для мене був, знаєте, трошки як на п'єдесталі. Я раптом відчула: «Боже май, скільки в ньому простоти, теплоти і здатності порятувати людину у важкий момент, скільки душевного тепла» [12].

Про події 4 вересня 1965 р. згадує Й. О. Сергіенко. Він повідомив, що І. Дзюба, виступаючи перед початком фільму, сказав про арешти серед української інтеліген-

ції. Його штовхали, він мало не впав, та все ж таки продовжував називати прізвища. Далі запустили фільм, який дивилися, затамувавши подих. Після його закінчення, вмикається світло, люди почали розходитися. І Василь Стус звертається до них: «Люди, два слова правди!» Лунали вигуки: «Не слушайте его, он наслышался “Голоса Америки!”» І люди не слухали, йшли повз нього. Стало гамірно, він намагався щось говорити. Чорновіл вивів його з кінотеатру зі словами, що тут нічого вже робити. І дійсно, їх вже ніхто не слухав [13].

У травні 1966 р. Президія ЦК КПУ прийняла постанову, в якій повідомлялося про арешти та судові процеси шістдесятників, які були причетними до поширення та читання антирадянської літератури. Більшість з них звільнені з роботи, декого виключили з лав Комуністичної партії. Василя Стуса звільнили з роботи в Державному історичному архіві [3, с.59-61].

7 грудня 1970 р. Василь Стус під час похорону А. Горської прочитав вірш «Пам'яті А. Горської» [3, с.109].

У грудні 1971 року після арешту Н. Строкотової-Караванської на її захист була підготовлена заява про створення Громадського комітету. Це була перша спроба створення правозахисної групи. В ній зазначалася мета – ознайомлення з усіма обставинами арешту та збір підписів на захист. Підписали цю заяву П. Якір, Л. Тимчук, Ір. Стасів-Калинець, В. Чорновіл, В. Стус [3, с.110].

У 1972 році прокотилася хвиля арештів, які тривали більше як шість місяців (блізько 90 чоловік). Водночас, у Києві, Львові, Івано-Франківську, Черкасах заарештували багато представників української творчої інтелігенції, які ніколи не думали воювати, знищувати, вони захищали українську пісню, українську поезію, культуру [7].

У січні заарештували В. Стуса. Його засудили до п'яти років таборів і трьох років заслання. А вже в грудні відправили до Мордовії, відбувати покарання [3, с.139].

Зі спогадів політв'язня Бабича С.О. дізнаємося, що у 1974 році він часто зустрічався зі Стусом в таборі. Під час чаювання вони обговорювали різні теми, до їхньої бесіди приєднувалися інші, часто дискутували. В. Стус читав свої вірші та запевняв, що його б улаштувало місце серед поетів десь посередині ієрархічної літературної драбини [14].

Вже бувши на засланні, він писав своєму сину Дмитру, що хоче, щоб той виріс чесним, ніжнім, мудрим чоловіком. Та й сам Стус з дитинства хотів бути сильним [4, с.18].

Та й в таборі Стус був непокірним. Він неодноразово отримував дисциплінарні покарання за відмову носити нагрудний знак, за порушення правил внутрішнього розпорядку, невихід на суботник.

16 липня 1975 року в'язень-криміналінник поранив Василя Стуса. В серпні сталося загострення виразки шлунку та внутрішній крововилив. Завдячуячи жінкам-політв'язням, Василя перевозять до центральної мордовської лікарні [4, с.107].

У листопаді цього ж 1975 року Стуса перевели до Ленінградської обласної тюремної лікарні, де йому і зробили операцію на шлунку. Та після реабілітаційних заходів його повертають назад, до Мордовії. До того ж, Стуса перевели до іншого табору, з українських дисидентів відбував свій термін там Василь Овсієнко [2, с.6].

І в цьому таборі довелося Стусу не раз відбувати покарання у штрафному ізоляторі.

Зі спогадів Василя Овсієнка ми дізнаємося, що вони зі Стусом на місці загибелі Михайла Сороки (одного з організаторів повстання політ'язнів у таборах на початку 50-х років) насадили матюл і нагідок, створивши для себе святиню. Та табірне керівництво наказало викопати квіти. І все ж таки, деякі квіти зацвіли, та Василь сидів вже у карцері [2, с.9].

Василеві Стусу вдалося переслати майже всі свої вірші з Мордовії, змінюючи окремі слова, щоб не викликати ніякої підозри у цензорів.

В розмові з Овсієнком про І. Дзюбу Стус сказав наступні слова: «він був уже прaporом, треба було вмерти, а не здатися, нехай хтось інший міг покаятися, але не він, що є автором такої епохальної праці («Інтернаціоналізм чи русифікація?»)». Та одразу промовив, що все ж таки не може засуджувати Дзюбу, хоча раніше і написав йому осудливого листа [2, с.27].

Першими враженнями про Стуса поділився єврейський письменник-дисидент М. Хейфец. Саме йому ми завдячуємо найбільш яскравими сторінками про перебування Василя Стуса у Мордовських таборах. Він згадував, що Василь вразив його своєю виснаженістю. «Обличчя різке, ніби ножем з дерева різьблене, щоки ніби стесані гемблем до підборіддя, наголо обстриженій череп посилює гостроту рис (обстригання наголо після етапу входило в обряд оформлення). Загальним обрисом постави Стус нагадував Дон-Кіхота з ілюстрації Доре, хіба що безвусого й безбородого». Коли М. Хейфец близче познайомився зі Стусом, він характеризував його, як китайського імператора – гордого і гонорового [11, с.141].

Він не боявся говорити вільно і відверто. Навіть, з начальством таборів та ментами говорив завжди тоном переможця. Складалося враження, що саме вони є злочинцями, а Стус має виступити у ролі прокурора, звинувачуючи їх за злочини (ділилися спогадами його сокамерники, друзі) [11, с.150].

Михайло Хейфец ніколи до зустрічі зі Стусом не читав його віршів. Спочатку вони вели бесіди на філософські теми, і лише пізніше він доторкнувся до творчого доробку поета. Здивуванню Хейфеца не було меж, коли дізнався, що Стус чудово розуміється на творах Камю, Гессе, Рільке.

Стус носив постійно при собі книгу, яку він називав «Словник поліських говорів». Хейфец характеризує Стуса як прокладача нових шляхів у поезії, творця нових гармоній, який розширив межі поетичної мови, поезії якого захопили з першої сторінки [1].

Під час чергового обшуку у Стуса забрали зошит з віршами та повідомили, що знищили його. І не уявити, що відчував тоді поет! Михайло Хейфец зберіг чернетки Василевих віршів, взявши їх почитати. Було прийнято рішення, щоб і цих не знищили – треба їх вивчити напам'ять. За цю справу взялися Василь Овсієнко, Михайло Хейфец та Роман Семенюк. З часом з'ясувалося, що над Стусом познущалися, «помилково» оголосивши про знищення зошита. Тоді Василь Овсієнко переписав свою рукою увесь той Стусів білий зошит, а на початку 1977 року легально вивіз із зони [2, с.15].

15 липня 1976 року Василь Стус написав листа-заяву до Президії Верховної Ради СРСР з відмовою від радянського громадянства, мотивуючи тим, що «мої чело-

веческі права попираються столь бесцеремонним образом» [6, с.336].

Навесні 1977 року Василя Стуса було переведено на заслання до Магаданської області, де він спочатку був учнем проходника гірничої підземної дільниці, а потім працював машиністом гірничої підземки.

Зі слів самого Василя умови перебування та праці буди досить важкими. Основні діагнози цієї шахтарської роботи – пневмонія, міозит, радикуліт та високий рівень травматизму. І Стус був травмований: переламані п'яточні кістки обох ніг [4, с.121-124]. Він жив в гуртожитку з засланцями-кримінальниками, які весь час прискіпувалися та провокували Василя [2, с.29].

У 1978 році Василю Стусу з великими труднощами дозволили (Василь оголосив триденне голодування, голодували всі українські та неукраїнські засланці Сибіру) попрощатися зі смертельно хворим батьком.

У серпні 1979 року Стуса звільнили, і він повертається до Києва та починає працювати формувальником в цеху ліття Київського заводу ім. Паризької Комуни.

Ще у листопаді 1976 р. була створена Українська Гельсінська група (УГГ), члени якої намагалися змусити радянську владу дотримуватись зобов'язань щодо дотримання прав людини, підписаних в Гельсінкі в 1975 р.

Це була перша в нашій історії легальна боротьба – боротьба незвичайна, як відзначала Оксана Мешко. Основною ідеєю організації й та її боротьби було захист прав людини та захист прав нації. Тому члени цієї групи намагалися боротися на підставі прийнятих владою міжнародних правових документів [7].

Ключовим завданням УГГ вважала ознайомлювати уряди країн-учасниць наради щодо фактів порушення норм Загальної декларації прав людини в СРСР, тому в її декларації було записано, що група у своїй діяльності керується виключно гуманітарно-правовими аспектами.

Серед засновників УГГ – П. Григоренко, І. Кандіба, Л. Лук'яненко, О. Бердник, О. Мешко, М. Матусевич, М. Маринович, О. Тихий, Н. Строката-Караванська, М. Руденко. Попри те, що більшість з них перебували під наглядом, вони не злякалися підписати декларацію власними іменами, мотивуючи легальність своїх дій. Вони знали, що ризикують життям і власною волею [3, с.199].

Необхідно зазначити, український правозахисний рух з самого початку визначав одну із форм боротьби за національне визволення. У меморандумі УГГ визначалася політика Радянського Союзу стосовно українського народу як геноциду.

З 1977 року почалися арешти членів цієї групи. За короткий період були заарештовані майже всі засновники. Десятки меморандумів та інформаційних бюллетенів передавали за кордон. Українська діаспора створювала в Америці, Франції та інших країнах групи підтримки українського правозахисного руху. Документи публікувалися в періодичних виданнях [8, с.40-41].

Повернувшись до Києва у 1979 році, Василь Стус побачив Українську Гельсінську Групу розгромленою, вирішив вступити до неї, бо не міг інакше, залишатися останньою.

Василь Стус узяв найактивнішу участь у діяльності Групи, на особисте прохання Оксани Мешко він взяв на себе керівництво. Ще бувши на засланні в Магадані, зізнав про появу УГГ та її діяльність, схвалював її створення та боротьбу за права людини. Чимало друзів, до

яких він звертався не стояти остронь, надати допомогу, в Групу не вступили. Найперше, що зробив Стус, захищав Юрка Бадзя, іздин з його дружиною Світланою Кирichenko в Москву. Цим він знову зацікавив КДБ. Він досить активно почав працювати, як відзначала Оксана Мешко, яка сама завжди почувала себе українкою, яка зобов'язана самим своїм народженням багатостражданній Україні. У січні – березні 1980 р. Українська Гельсінська Група випустила два інформаційних бюллетені.

14 травня 1980 року Василя Стуса заарештували [7].

Василь знов цінує своїй голові. Заклав свою голову, бо інакше, якби ми не протестували, нація втратила б будь-яку гідність. Ми всі пішли б на дно. Так відзначали його друзі-однодумці [15].

Стус під час слідства не давав ніяких показань, а ще його водили силоміць на допити. Під час обшуку вдома у Василя Стуса нічого не знайшли, та все ж його засудили на 10 років таборів особливого призначення та 5 років заслання [3, с.211-212].

На протязі 1977–1980 рр. було заарештовано 35 із 41 членів УГГ. Більшість відвідували покарання в таборах, в'язницях, психлікарнях, на засланні. Підраховано, що 39 члени Групи були засуджені до 550 років неволі [8, с.42]. Шестеро з них були доведені до смерті. Це Гелій Снегірьов (12 грудня 1978 р.), Михайло Мельник (9 березня 1979 р.), Олекса Тихий (5 травня 1984 р.), Юрій Литвин (5 вересня 1984 р.), Василь Стус (4 вересня 1985 р.) [13, с.5-6].

10 років таборів особливого режиму, 5 років заслання. Василь Стус прибув у Кучину в листопаді 1980 року. Тут за ним ретельно доглядали, хоча йому вдалося відслати дружині декілька своїх віршів. Та й в цьому особливому режимі дозволялося написати лише одного листа в місяць. Шукають «недозволену інформацію», відсилають листа до Києва, щоб перекласти його зміст, а потім вирішують, чи його відсилати. Неодноразово пропонували писати російською мовою, щоб швидше дійшло.

Само Кучино, де перебувало більшість членів УГГ, називали «табором смерті», такі були жахливі умови перебування там: неякісна їжа, брудна вода, перебування в карцері, відмова в побаченнях. Приміщення пилорами було перебудовано на табір особливо сурового режиму для політ'язнів.

Там, в Кучину, Стус утримувався в камері № 20, Л. Лук'яненко – в 18, В. Овсієнко, І. Кандиба – у 17. В більшості, вони спілкувалися між собою, перестукуючись через стіни та перегукуючись через квартиру, обмінюючись лише короткими фразами. В камерах перебувало декілька чоловік, постійні обшуки, забирали листи, книги, яких дозволялося тримати в камері не більше п'яти [2, с.33-34].

Психологічно важко було перебувати місяцями, роками в одному приміщенні без можливості спілкуватися з іншими. Нестача повітря й руху. Прогулянки дозволялися лише одну годину на добу. Робота не була фізично важка, та невиконання норми каралося карцером. В камерах в неопалювальний період було дуже холодно.

На початку 1983 року Стуса був переведений на цілий рік в карцер, аж до лютого 1984 р. Він зайнявся пепрекладом всіх одинадцяти елегій Рейнера Марії Рільке, працював ночами, та й в камері вночі світло горіло. Записував їх в учнівський зошит в клітинку на 24 аркуші. Був у нього й загальний зошит з віршами, обгорнутий

блакитною обкладинкою. Можливо, в цьому зошиті були вірші, збірку яких Стус іменував «Птах душі» [2, с.43].

Він жив у режимі постійного крайнього напруження і хотів, щоб такими були й інші. В таборах з 70-х років відзначали 12 січня – день українського політ'язня (в пам'ять арештів 1972 року). 30 жовтня – день радянського політ'язня. 10 грудня – день прав людини. Стус не пропускав ці дати, не зважаючи на свій стан. У лютому він голодував 18 діб. Його зовсім не годували.

А так характеризували Василя Стуса співкамерники: «Залізний, із пластику, шкла і бетону...» Духом він був такий, але ж тіло його було з тієї самої глини, що й інших людей, – тільки як він витримував такий натиск, що його вистачило б на Бог відь скільки «простих смертників»? [2, с.51].

У літку 1985 року Стус перебував у камері, де завжди прохолодно, туди ніколи не заглядало сонце,. Більшу частину простору камери займали нари. Розкинутими руками можна було дістатися стін. В камері були тільки тумбочка, два стільці та туалетна раковина. І цей обмежений простір психологічно пригнічував.

Перебуваючи в таборі, В. Стус не раз голодував. 28 серпня 1985 року за вигаданим приводом Стус черговий раз був кинутий до карцеру, він оголосив голодування – протест. У нього боліло серце, просив валідолу. Та чи дали? У ніч з 3 на 4 вересня 1985 року під час чергового голодування він загинув. Уночі проти 5-го вересня 1985 року, приблизно опівночі, було чути у коридорі шум, тупіт. Пізніше здогадалися, що то вночі виносили тіло Василя, щоб ніхто його випадково не побачив.

7 вересня 1985 р. весь світ дізнався про смерть Василя Стуса.

Стуса поховали за декілька годин до приїзду дружини та сина і не дозволили їм перевезти тіло в Україну.

У 1989 році виникла думка про перевезення з Уралу тіл Василя Стуса, Юрія Литвина й Олекси Тихого. 18 листопада в Борисполі приземлився літак з тілами політ'язнів тоталітарної радянської системи, який зустрічали тисячі людей. Щоб віддати останню шану своїм землякам-героям 19 листопада біля Свято-Покровського храму на Подолі зібралися не менше 30 тисяч чоловік. Василя Стуса було поховано на Байковому кладовищі.

Василь Овсієнко, побувавши в місцях останнього перебування Стуса, в одній із камер знаходить ключі. Переконаний, що один з ключів може бути від того карцеру, де загинув Василь Стус. Зустрічаючись зі студентами, школярами, розказує їм про надзвичайних людей, які відмовилися від спокійного життя заради кращого в майбутньому для всіх українців, та показує ключі, як символ нескореності, боротьби за незалежність [15].

Висновки. Василь Стус зазнав репресій з боку радянської влади за власні переконання щодо необхідності збереження й розвитку української мови й культури, був засуджений до тривалого перебування в місцях позбавлення волі, де й загинув та не скорився. Поет залишився собі вірним до кінця.

Як відзначають його друзі, однодумці, рідні, що важливою рисою Василя Стуса – поета, особистості, громадського діяча – була його чесність, яка дозволила йому залишатися самим собою в найскрутніші миті життя.

У 1985 р. творчість Василя Стуса було висунуто на Нобелівську премію в галузі літератури, на жаль, він не дочекався цієї миті свого визнання [8, с.50].

У 1991 році Василеві Стусові посмертно було прису-

джено Державну премію імені Т.Г. Шевченка.

25 грудня 1997 року Указом Президента України «за визначні заслуги перед українською державою у розвитку національної культури, громадянську мужність у відстоюванні ідеалів гуманізму і незалежності України» Василя Стуса нагороджено орденом Ярослава Мудрого V ступеня.

26 листопада 2005 року Указом Президента України поету В. Стусові посмертно було присуджене звання Героя України «За незламність духу, жертовне служіння Україні й національній ідеї, високі гуманістичні ідеали творчості» з врученням ордена Держави.

Література

1. Хейфець М. «В українській поезії тепер більшого нема...» <http://exlibris.org.ua/stus/r12.html>

2. В. Овсієнко *Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. 2-е вид., доп. Кн. 1. Х.: Харків. Правозахисна Група; К.: Смолоскуп, 2005. 352 с.* Овсієнко В. *Світло людей: Мемуари та публіцистика: У 2 кн. 2-е вид., доп. Кн. 2. Х.: Харків. Правозахисна Група; К.: Смолоскуп, 2005. 352 с.*

3. Касьянов Г. *Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х роках*. К.: Либідь, 1995. 223 с.

4. Соловей, О.С. Василь Стус. Відлуна і наближення: наук.-попул. нарис / О.С. Соловей, О.В. Пуніна, М.В. Жилін; ред. В.В. Мозгунов. Вінниця: Донець нац. ун-т імені Василя Стуса, 2017. 152 с.

5. Коцюбинська М. *Шістдесятники. Проїдене перед приїдешнім: М. Коцюбинський, П. Птичина, В. Стус, Б. Антоненко Давидович у житті М. Коцюбинської: [Бесіда з літературознавцем і критиком]* / Зап. А. Івшана та ін. // День. 2005. 18 лют. С.18-19.

6. Д. Стус Василь Стус. Життя як творчість. К., 2004. 384 с.

7. Інтерв'ю правозахисниці Оксани Яківни Мешко [Електронний ресурс]. view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/04/18/okسانا-meshko/#more-54747>

8. Українська Гельсінська Група: До 30-річчя створення: історія, документи / Упоряд.: О. Зінкевич, В. Овсієнко. К.: Смолоскуп, 2006. 128 с.

9. Кінані В. УТС Три перші літери українського пробудження //Україна молода. 1998. 7 липня. С.3.

10. Жулинський М. Люди, що виривалися із обмежень звичності. Українська інтелігенція періоду «хрущовської відлиги»: репресії //Літературна Україна. 1996. 26 вересня. С.5-6.

11. Поль відчаю і надії. Алманах. Упорядкування Романа Корогодського. Київ. 1994. 392 с.

12. Маргарита Довгань Розмова. <https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/marharyta-dovhan/>

13. Олесь Сергієнко про Василя Стуса view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/oles-serhiienko/#more-60343>

14. Сергій Бабич view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/05/31/serhiy-babych/#more-59819>

15. view-source:<https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/12/4/149375/>

References

1. Kheifets M. «V ukraїnskii poezii teper bilshoho nema...» <http://exlibris.org.ua/stus/r12.html>
2. V. Ovsiienko Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka: U 2 kn. 2-e vyd., dop. Kn. 1. Kh.: Kharkiv. Pravozaхysna Hrupa; K.: Smoloskyp, 2005. 352 s. Ovsiienko V. Svitlo liudei: Memuary ta publitsystyka: U 2 kn. 2-e vyd., dop. Kn. 2. Kh.: Kharkiv. Pravozaхysna Hrupa; K.: Smoloskyp, 2005. 352 s.
3. Kasianov H. Nezghodni: ukraїnska intelihsentsia v rusi oporu 1960–80-kh rokiv. K.: Lybid, 1995. 223 s.
4. Solovei, O.Ye. Vasyl Stus. Viđlunnia i nablyzhenia: nauk.-popul. naris / O.Ye. Solovei, O.V. Punina, M.V. Zhylin; red. V.V. Mozghunov. Vinnytsia: Donets. nats. un-t imeni Vasylia Stusa, 2017. 152 s.
5. Kotsiubynska M. Shistdesiatnyky. Proidene pered pryideshnim: M. Kotsiubynskyi, P. Tychyna, V. Stus, B. Antonenko Davydovych u zhytti M. Kotsiubynskoi: [Besida z literaturoznavtsem i krytykom] / Zap. L. Ivshyna ta in. // Den. 2005. 18 liut. S. 18-19.
6. D. Stus Vasyl Stus. Zhyytia yak tvorchist. K., 2004. 384 s.
7. Interviu pravozaхysnytsi Okšany Yakivny Meshko [Elektronnyi resurs]. view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/04/18/okسانا-meshko/#more-54747>
8. Ukrainska Helsinkska Hrupa: Do 30-ričchia stvorennia: istorija, dokumenty / Uporiad.: O. Zinkevych, V. Ovsiienko. K.: Smoloskyp, 2006. 128 s.
9. Kipiani V. УІС. Try pershi litery ukraїnskoho probudzhennia //Ukraina moloda. 1998. 7 lypnia. S. 3.
10. Zhulynskyi M. Liudy, shchо vyrvalysia iz obmezien zvychnosti. Ukrainska intelihsentsia periodu «khrushchovskoi vidlyhy»: represii //Literatura Ukraina. 1996. 26 veresnia. S.5-6.
11. Pole vidchau i nadii. Almanakh. Uporiadkuvannia Romana Korohodskoho. Kyiv. 1994. 392 s.
12. Marharyta Dovhan Rozmova. <https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/marharyta-dovhan/>
13. Oles Serhiienko pro Vasylia Stusa view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/06/05/oles-serhiienko/#more-60343>
14. Serhiy Babich view-source: <https://rozmova.wordpress.com/2020/05/31/serhiy-babych/#more-59819>
15. view-source: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2016/12/4/149375/>

Bohatchuk S.S.,

*Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of History of Ukraine and Philosophy,
Vinnytsia National Agrarian University, svetabogatchuk@uktr.net*

Ukraine, Vinnytsia

MEMOIRS OF LIKE-MINDED PEOPLE ABOUT V. STUS AS A POET AND CITIZEN

The article is dedicated to Vasyl Stus, a Ukrainian writer and human rights activist of the 1960s and 1980s. It is noted that Vasyl Stus represents the Ukrainian cultural movement of the sixties. It was determined that V. Stus was repressed by the authorities for his views on the preservation and development of the Ukrainian language and culture. He was twice sentenced to a long term of imprisonment and exile. His poetry and prose were banned by the authorities, and like-minded friends managed to preserve his work and memory. According to the recollections of like-minded contemporaries, we can recreate the image of Stus, a fighter for the national and cultural revival of Ukraine.

Key words: cultural movement, national revival, dissent, human rights movement, Gulag camps.